

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Η «Αιτωλία και Ακαρνανία του Μεσαιώνος» του Χριστοφόρου Κοντού (1839-1869)

Σπ. Ι. Ασδραχάς

doi: [10.12681/er.9586](https://doi.org/10.12681/er.9586)

Copyright © 2016, Σπ. Ι. Ασδραχάς

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Ασδραχάς Σ. Ι. (2016). Η «Αιτωλία και Ακαρνανία του Μεσαιώνος» του Χριστοφόρου Κοντού (1839-1869). *The Gleaner*, 1, 41-46. <https://doi.org/10.12681/er.9586>

Η «ΑΙΤΩΛΙΑ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ», ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΚΟΝΤΟΥ (1839-1869)

Ένας ιερωμένος σπουδαστής της Θεολογίας, ο Χριστοφόρος Κοντός από τη Ζαβέρδα της Άκαρνανίας, γνωστοποιούσε το Νοέμβριο του 1867 με άγγελία του δημοσιευμένη στην εφημερίδα «'Αλήθεια» (24.10.1867) ότι «δσον ούπω» επρόκειτο να τυπώσει διβλίο αφιερωμένο στην Αίτωλοακαρνανία, που το είχε αναγγείλει παλαιότερα προΐδν «λεπτομερών» περιηγήσεων και έρευνών, θά περιείχε την ιστορία της περιοχής, «πλείστα δσα ήρωϊκά ἄσματα ιστορικῶν γεγονότων», άρχειακά στοιχεία της Τουρκοκρατίας και της Έπανάστασης, περιγραφή τών μονών και «πολλά κεκρυμμένα όνόματα τών πατέρων και άγιών». Το έργο του Κοντού δέ γνώρισε ποτέ τη δημοσιότητα. Ένα σχετικά πρόσφατο δημοσίευμα¹ πήρε άφορμή από την άγγελία και

1. Τάκης Λάππας, 'Ο ρασοφόρος και το βιβλίο του που χάθηκε, «Ρουμελιώτικο Έμερολόγιο», 5 (1961), σ. 46-48, όπου, σ. 46, αναδημοσίευση της άγγελίας της 9.10.1867. Πριν από την άγγελία αυτή είχε διανεμηθεί άλλη, που σύγχρονα ήταν και δήλωση έγγραφης συνδρομητών (βλ. «'Αλήθεια», έτ. Β', φ. 482 (26.9.1867), σ. 4: «Παρακαλοϋνται οι άπανταχοϋ λαβόντες 'Αγγελίας και συλλέξαντες συνδρομητάς να μάς επιστρέψωσιν αυτάς, όπως συμπεριληφθώσι τα όνόματα τών φιλομούσων συνδρομητών εις ήν άνήκουσι στήλην της 'Ιστορίας της Αίτωλίας και 'Ακαρνανίας. 'Ο εκδότης Χριστοφόρος Κοντός»). 'Ορισμένοι ιερωμένοι διέδωσαν ότι το βιβλίο το είχε γράψει άλλος, κάποιος Θεόκριτος: στην «'Αλήθεια», έτ. Β', φ. 359 (3.5.1867), σ. 4 δημοσιεύεται ή εξής διάψευση και προκαταβολική δυσμενής κριτική της «'Ιστορίας»: «...Κατ' αυτάς έδημοσιεύθησαν άγγελίαι άγγέλλουσαι την έκδοσιν της 'Ιστορίας της «Αίτωλοακαρνανίας», αϊφνης υπό τινων άναξίως φερόντων το σχήμα, διεδόθη ότι εγώ ειμι ό εκδότης διαβάλλοντες ούτω τον τε εκδότην, και έμε άδικοϋντες της μικράς γραφικής όφελειας, αν και εγώ, ως άσυντάκτους κατέκρινα τας άγγελίας, εν αις συνέταξε το αν μετά όριστικής «δς αν οϊδε» και τινα άλλα. Έποσχόμεθα δέ μετά την δημοσίευσιν, ήτις είναι πάντη άδύνατος, διότι εύκολώτερον είναι να περιγράψη τις την Λιβύαν ή την 'Ακαρνανίαν, να έλέγξωμεν αυτην κατά πάντας τους όρους, οδς αυτός έπιστημονικώς καλεϊ. 'Αθήνησι 3 'Απριλίου 1867. Θεόκριτος». Στην προετοιμασία και στο περιεχόμενο του βιβλίου άφορα και άλλη άγγελία του Κοντού «'Αλήθεια», έτ. Β', φ. 407 (13.6.1867), όπου αναφέρει ότι στα τέλη του μήνα θά «περιέλθει» την Αίτωλοακαρνανία. Σχετικά με τις ποιητικές επιδόσεις του Κοντού αξίζει να σημειωθεί ότι γράφει σε πυκνά

συγκέντρωσε πληροφορίες για την τύχη του έργου και του συγγραφέα του: ο Χριστοφόρος Κοντός γεννήθηκε στη Ζαβέρδα το 1839, νέος έγινε μοναχός στη μονή Ρόμβης (Ρουμπιώτισσας) του Ξηρομέρου, σπούδασε κατόπιν στο αθηναϊκό Πανεπιστήμιο και, φοιτητής ακόμη, χειροτονήθηκε διάκος του αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (1868)· τὸν ἴδιο χρόνο πήρε ὑποτροφία για τὴ Λειψία 8που, στίς 25.10.1869, πέθανε φυματικός. Οἱ συγγραφικὲς του δραστηριότητες περιορίζονται σὲ κάποια μικρὰ δημοσιεύματα, κυρίως ποιήματα γραμμένα στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, καὶ στὴν ἀνέκδοτη ἱστορία τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Τὸ χειρόγραφό της, σύμφωνα μὲ οἰκογενειακὴ παράδοση ποὺ γίνεται δεκτὴ στὸ παραπάνω δημοσίευμα, καταστράφηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χριστοφόρου ἀπὸ ἕναν ἀδελφὸ του ποὺ ζοῦσε στὴ Ζαβέρδα.

Ἡ πραγματικότητα δὴμως ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Κοντοῦ εἶναι ἄλλη. Στὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης σώζεται ἕνα χειρόγραφο² μὲ ἀριθμὸ 1283 ποὺ ἔχει τὸν τίτλο: «Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία τοῦ Μεσαιῶνος ὑπὸ Χριστοφόρου Κοντοῦ Ἀθήνησι 1868». Εἶναι πρωτόγραφο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 συσταχωμένα τεύχη διαστάσεων μκ. 029 X πλ. 021 καὶ φύλλα 106 (τὰ φ. 21, 56-66, 86, 106 ἄγραφα). Ὁ τίτλος καὶ ἡ χρονολογία συγγραφῆς ἐπαναλαμβάνονται στὸ πρωτόφυλλο κάθε τεύχους, δηλαδὴ στὰ φ. 1^ρ, 22^ρ, 47^ρ, 67^ρ, 87^ρ. Προέρχεται ἀπὸ τοὺς κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸ πότε κατατέθηκε σ' αὐτή. Γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τοῦ, ἀναγράφονται ἐδῶ οἱ τίτλοι: τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἄλλων μικρότερων ἐνοτήτων στὴ σειρά ποὺ θρῖσκονται στὸ χειρόγραφο: σημεῖωμα ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸ: «ἄρξον διαστήματα ἐπιτόμβια καὶ ἐπιγράμματα στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ θανάτου γνωστῶν καὶ ἀγνώστων προσώπων· σημειώνονται μερικὰ ἀπ' ὅσα δημοσίευσσε τὸ 1867 στὴν «Ἀλήθεια», γιὰ νὰ δεიχθεῖ ὁ γρήγορος ρυθμὸς τῶν δημοσιεύσεων καὶ, ἐνδεχόμενα, ὁ ἐπαγγελματισμὸς ποὺ τὸν προκαλοῦσε: «Εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἀγωνιζομένους πέντε ἀρχηγούς» (φ. 303 (19.1.67), σ. 4)· «Εἰς τοὺς ἐκ Κρήτης ἐπ' ἐσχάτως ἀδόξως παλινοστήσαντας εἰς Ἀθήνας» (φ. 309 (23.1.67), σ. 4)· «Ἔτερον. Καὶ πάλιν εἰς τοὺς ἐκ Κρήτης...» (φ. 214 (2.2.67) σ. 4)· «Ἐπιτόμβια. Εἰς τὸν ἀέμνηστον Παρίδην... Βασίλειον Παλαμῶν... Εἰς τὴν νεάνιδα Μαριγῶ Οἰκονόμου» (φ. 333 (24.2.67), σ. 4)· «Ἐπιτόμβιον. Εἰς Ζωὴν... Γεωργιάδου» (φ. 337 (2.3.67), σ. 4)· «Ἐπιγράμματα. Εἰς τοὺς ἐν Βρετανίᾳ ὁμογενεῖς. Εἰς τὸ Ἀρκάδιον. Εἰς τὸν ἐν Κρήτῃ ἀποθανόντ᾽ Εὐστράτιον Ἰασεμίδην. Εἰς Εἰρήνην θυγατέρα Βενέρου,...» (φ. 342 (9.3.67), σ. 4) κ.ἄ.π.

2. Σακκελίω, Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1892, σ. 233-234, 8που ἀπὸ ἀβλέπτημα ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ κώδικα ἀντὶ 1868 γίνεται 1863.

χείρ μου ἀγαθή...» (φ. 2^ρ)· «Προλεγόμενα τοῦ Μεσαιῶνος» (φ. 2^ν)· «Προοίμιον» (φ. 3^ρ)· «Βιβλίον α΄. Κεφ. α΄. Γεωγραφικὴ κατάστασις τοῦ τόπου. Ι. Ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ 1200 μ. Χ.» (φ. 4^ρ)· «Δεσποτεία τῆς Αἰτωλοακαρνανίας 1200-1800. Δεσποτικὸν ἀξίωμα τοῦ Θωμᾶ» (φ. 10^ν - 15^ν. — Τέλος τοῦ κειμένου τοῦ α΄ τεύχους). «Τὰ ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ ἰδίως, καὶ Ἀκαρνανίᾳ» (φ. 23^ν)· «Ἐπανάστασις τῶν Ἀκαρνανῶν» (φ. 24^ρ)· «Περὶ Ἰζαούλου» (φ. 31^ρ)· «Περὶ Ναυπάκτου» (φ. 31^ν)· «Σέρβοι ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ» (φ. 33^ν)· «Αἰτωλῶν ἐπανάστασις» (φ. 34^ν)· «Ἡ Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία ἐνοῦται μετὰ τὴν Κεφαλληνίαν ἀπὸ τὸ 1358 μέχρι τοῦ 1388» (φ. 35^ν)· «Νεαὶ ταραχαί» (φ. 40^ν)· «Ἰωάννης Σπάτσας» (φ. 41^ρ)· «Ταμουρτάσης ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας» (φ. 42^ν)· «Παράρτημα ἐφ' ὄλης τῆς Ἱστορίας» (φ. 45^ν. — Τέλος τοῦ κειμένου τοῦ β΄ τεύχους). «Μιχαὴλ Δεσπότης τῆς Ἡπείρου. Διάδοχος αὐτοῦ καὶ ἐφεξῆς» (φ. 48^ρ)· «Ἰπποταγὴ τῶν περιχώρων Βονίτσης Ξερομέρου καὶ Βάλτου» (φ. 49^ρ. — Ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1684)· «Ἰπποταγὴ Αἰτωλικοῦ καὶ Μεσολογγίου» (φ. 50^ρ)· «Ἐκστρατεία Μοροζίνου περὶ τὴν Ἀχαΐαν Κόρινθον καὶ Ναυπακτίαν» (φ. 50^ν)· «Ὁ Λιβεράκης συνεννοεῖται μετὰ τοὺς Τούρκους» (φ. 51^ρ)· «Ρῆξις τοῦ πολέμου 1715» (φ. 52^ν)· «Ἀνακυρίευσις Βονίτσης καὶ Πρεβέζης» (φ. 52^ν)· «Οἱ Ὀρλόφοι εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων 1755» (φ. 54^ν. — Τέλος τοῦ κειμένου τοῦ γ΄ τεύχους). «Εἰσβολὴ τοῦ Ἀλαρίχου εἰς τὴν Αἰτωλίαν 455» (φ. 68^ν)· «Καταπίεσις τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας ὑπὸ Ρωγῆρου 1108 μ. Χ.» (φ. 69^ρ)· «Διαπόρθησις τῆς Ἀκαρνανίας 1081» (φ. 70^ν)· «Ἡ ἀναφανομένη φιλογεικία περὶ τοῦ 1288 φονέως τοῦ Θωμᾶ» (φ. 70^ν)· «Ἡ Ναύπακτος ὑπὸ τὸν Φλωρεντινὸν Νικόλαον 1337» (φ. 72^ν)· «Ὁ Δεσπότης Συμεὼν 1356» (φ. 76^ρ)· «Λεονάρδος δὲ πρῶτος ἐκτείνει τὴν ἡγεμονίαν αὐτοῦ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Ἀκαρνανίαν» (φ. 77^ν)· «Κάρολος δὲ α΄ Τόκος. Ἀκαρνανία καὶ Σπάτσας» (φ. 78^ρ)· «Ἡ ἐπίλοιπος Ἀκαρνανία ὑπὸ τὸν Λεονάρδον βον» (φ. 82^ρ)· «Ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς Ναυπάκτου» (φ. 83^ρ. — Τέλος τοῦ κειμένου τοῦ δ΄ τεύχους). «Διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως 1700-1800» (φ. 90^ρ)· «Στέργιος Μπουκουβάλας 1750-1760» (φ. 92^ν)· «Ἡ ἐν Ναυπάκτι Μάχη» (φ. 94^ν)· «Ἄγραφα καὶ Ἀσπροπόταμον» (φ. 96^ν)· «Ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ αἷτια αὐτῆς» (φ. 98^ν)· ὀνομαστικὸς κατάλογος κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας (φ. 104^ν - 105^ρ. — Τέλος τοῦ κειμένου τοῦ ε΄ τεύχους).

Όπως παρατηρεί κανείς κι από τους τίτλους μόνο, τὰ τμήματα τοῦ ἔργου δὲν παρουσιάζουν κανονικὴ χρονικὴ διαδοχὴ στὴ διάταξή τους, γεγονὸς ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι ὁ συγγραφέας τοὺς δούλεψε ἀνεξάρτητα τὴν κάθε ἐνότητα· ἐπεξεργασία ἄλλωστε χρειάζόταν καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν τμημάτων μερικώτερα. Κιόλας ὁ Σακκελιῶν ἔχει σημειώσει στὸν Κατάλογό του ὅτι τὸ χειρόγραφο περιέχει ὕλη ἀνεπεξέργαστη· πάντως τὰ διάφορα τμήματά της ἀποτελοῦν ἤδη ἐνότητες, ὥστε νὰ μὴ τὴν κατασταίνουν ἀμορφή, ἐνῶ συνδετικὲς παραπομπὲς τείνουν νὰ τὴ διαμορφώσουν σὲ ἐνιαῖο σχῆμα. Ἡ μορφή τοῦ χειρογράφου φανερώνει ὅτι ὅταν ὁ Κοντὸς δημοσίευε τὴν ἀγγελία του, δὲν εἶχε ἔτοιμο γιὰ ἔκδοση τὸ ἔργο του κ' ἔτσι φαίνεται πὼς σκοπὸς τῆς ἀγγελίας ἦταν κυρίως ἡ προσέλευση συνδρομητῶν.

Ἐπάρχουν ὀρισμένες ἐνδείξεις ποὺ θὰ πρόσβαλαν ὡς πιθανὴ τὴ διάσωση στὸ χειρόγραφο τοῦ Χριστοφόρου ἐνὸς λαυθάνοντος ὀλικοῦ· ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγγελία του ἔχουμε καὶ ἄλλες μαρτυρίες γιὰ τὶς ιστοριοδιφικὲς του ἐνασχολήσεις καὶ τὶς περιοδεῖς του στὰ μοναστήρια τῆς Αἰτωλοακαρνανίας γιὰ συλλογὴ ιστορικοῦ ὀλικοῦ.³ Ὡστόσο αὐτὴ

3. Στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν», ἔτ. 15, φ. 654 (1867), σ. 413-414 δημοσιεύει δυὸ ἐπιστολὲς τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, προτόντα τῆς περιοδείας του στὴν Αἰτωλοακαρνανία: ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς (2.3.1779) εἶναι ἡ ἀπευθυνόμενη στὸν ἀδελφὸ του Χρῦσανθο (πβ. Β. Σφυρόρα, Χρῦσανθος ὁ Αἰτωλός, «Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», 6 (1956), σ. 144 σημ. 2)· ἡ δευτέρα ἀπευθύνεται στοὺς κατοίκους τῆς Πρέβεζας (Ἀπρίλιος 1779) καὶ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολλὲς ἀναδημοσιεύσεις. Καὶ τὶς δυὸ τὶς εἶχε, πρὶν τὶς δημοσιεύσει, παραχωρήσει σὲ ἀντίγραφο στὸ Σάθα, ποὺ ἐκδίδοντάς τις (*Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 492-493) σημειώνει γιὰ τὸν Κοντὸ ὅτι ἀσχολεῖται «φιλοπόνως... εἰς ἐξακρίβωσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀκαρνανῶν καὶ τῶν Αἰτωλῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων». Ἡ πρώτη προερχόταν ἀπὸ τὴ μόνῃ Προυσοῦ, ὅπου κατὰ τὸν Κοντὸ καὶ τὸ Σάθα βρισκόταν τὸ πρωτότυπο τῆς· ἡ δευτέρῃ εἶχε ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὴν ἰδιόχειρῃ τοῦ Κοσμᾶ, ποὺ τὴν κατεῖχε ὁ Κοντὸς. Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε τὸ ἀπόγραφο τῆς α' στὸν κώδ. 42, σ. 831 τῆς μονῆς Προυσοῦ («Νέος Ἑλληνομνήμων», 10 (1913), σ. 314), ἐνδεχομένως προέρχεται ἀπὸ τὸ πρωτότυπο· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἡ σωζόμενη στὴν Πρέβεζα καὶ φερόμενη (Ἡλ. Βασιλάς, *Πρεβεζᾶνοι καὶ Παργηνοὶ διδάσκαλοι καὶ λόγιοι 18ου καὶ 19ου αἰῶνος*, α' Ἡπειρωτικὴ Ἔστια, 10 (1961), σ. 881-882) ὡς ἰδιόχειρῃ ἐπιστολὴ τοῦ Κοσμᾶ πρὸς τοὺς Πρεβεζάνους θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀντίγραφο. Κάποια οἰκεία σχέση τοῦ Κοντοῦ μὲ τὸ Σάθα φαίνεται καὶ στὸ ὅτι ὅταν πέθανε ὁ πατέρας τοῦ δευτέρου, ὁ Χριστοφόρος ἔσπευσε νὰ τοῦ γράψει ἕνα ἐπιτύμβιο («Ἀλήθεια», ἔτ. Β', φ. 417 (26.6.67), σ. 4). Ἄλλο τεκμήριο γιὰ τὶς ἐρευνητικὲς ἐπιδόσεις τοῦ Κοντοῦ εἶναι δυὸ δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Χρῖστου Μιλιάνη ποὺ δημοσίευσε στὴν «Ἀλήθεια», ἔτ. Β', φ. 390 (18.5.67), σ. 4, γιὰ νὰ συμπληρώσει τὸ ἕνα ἀπ' αὐτά, ποὺ τὸ εἶχε ἐκδόσει ἑλλιπῶς ὁ

τὴν εὐλογία προσδοκία δὲν τὴν ἐπαληθεύει τὸ χειρόγραφο· ἡ ἔκθεσις τῶν γεγονότων γίνεται σύμφωνα μὲ τις ἐκδομένες πηγές καὶ τὰ στοιχειώδη βιβλιογραφικὰ βοηθήματα τῆς ἐποχῆς του. Ἄμεσα ἢ ἔμμεσα γνωρίζει ἀπὸ τις πηγές τὸν Ἀκροπολίτη (πὸ τὸν ὀνομάζει Γρηγόριο), τὸν Παχυμέρη, τὸ Γρηγορά, τὸν Καντακουζηνό, τὸ Χαλκοκονδύλη, τὸ (Σ)φραντζή, τὸ Spadungino· ξέρει τὸ Χρονικὸ τοῦ Κουβαρά, δὲν εἶναι σὲ θέση ὅμως νὰ συσχετίσει τις ἐκδόσεις Rouqueville, Μουστοξύδη καὶ Ἀθηνᾶς, πὸ καὶ τις τρεῖς τις χρησιμοποιεῖ. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γνωρίζει τὸν Ducange, τὸν Hughes, τὸ Μελέτιο, τὸν Buchon, τὸν Ἀραβαντινό, τὸν Gilbert, τὴ συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τοῦ Passow, πὸ τὴ χρησιμοποιεῖ ἀρκετά, τὸ Σάθα, μὲ τὸν ὅποιο ἄλλωστε εἶχε καὶ προσωπικὰ σχέσεις. Στὰ νεώτερα πράγματα, ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς κάποια πρωτότυπη συμβολή, κ' ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἴδια φτώχεια· τὰ γεγονότα τοῦ βενετοτουρκικοῦ πολέμου (1684), τὰ ὀρλωφικά, κάποια ἐπεισόδια ἀπὸ τις δραστηριότητες τοῦ ἀρματολισμοῦ ἄλλοτε δίνονται μὲ χρονολογικὰ σφάλματα, ἄλλοτε ἐπαναλαμβάνουν συνηθισμένες πληροφορίες, ἄλλοτε ἔχουν ὡς μοναδικὴ πηγὴ τὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς τοῦ Passow. Σὲ προφορικὴ παράδοση ἴσως ὀφείλεται ὡς κάποιο σημεῖο ἓνας ὀνομαστικὸς κατάλογος ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν, πὸ καταχωρίζεται στὰ τελευταῖα φύλλα (104^v - 105^r) τοῦ χειρογράφου.

Φαίνεται παράδοξο πὸς ἓνας προσεκτικὸς λόγιος, ὁ Λευκάδιος σχολάρχης Ἰωάννης Σταματέλος (1822-1881), νόμισε ὅτι ἡ σχεδὸν ἀδιαμόρφωτη ὕλη τοῦ χειρογράφου τοῦ Κοντοῦ ἦταν δημοσιεύσιμη. Πρὶν τὸ χειρόγραφο φτᾶσει εἰς τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ κάτοχός του, ἓνας ἀδελφὸς τοῦ Χριστοφόρου, τὸ εἶχε παραδώσει εἰς τὸ Σταματέλο γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔκδοσίν του. Στὰ κατάλοιπα τοῦ τελευταίου, πὸ σώζονται εἰς τὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς (κῶδ. 128), ὑπάρχει ἓνα σχέδιο προλόγου πὸ θὰ συνόδευε τὴ μεταθανάτια ἔκδοσις τῆς «Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας τοῦ Μεσαιῶνος» (κῶδ. 128, τεῦχος ε', φ. 18^v), τιτλοφορημένο: «Βιογραφικαὶ σημειώσεις περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς παρούσης βίβλου». Οἱ μερικὰ λαθεμένες πληροφορίες τοῦ Σταματέλου παραδίδουν γιὰ τὸν Κοντὸ ὅτι «περατώσας τὰς σπουδὰς του, διωρίσθη εὐθὺς διὰ Β. διατάγματος ἓνα περιέληθῃ τὴν Αἰτωλο-Σάθας, Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου, Ἀθήνα 1865, σ. 160· χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Κοντὸς δὲν εἶχε καταγράψῃ τὰ τραγούδια ἀπὸ προφορικὴ παράδοσις, ἀλλὰ ἀναδιφώντας «τὰς ἰδιαιτέρας σημειώσεις τοῦ ...Π. Πετμέζη». Σὲ μιὰ διάλεξή του, *Τὰ ἀρματολικά ὄπλα καὶ ἰδίως τὸ βροντόφωνον Καρυοφύλλι*, ἄ'Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν», ἔτ. 16 (1868), σ. 1513-1516, ἀσχολήθηκε μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ὄπλων εἰς τὴν Τουρκοκρατία.

καρνανίαν καὶ ἐκλέξῃ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῶν τόπων ἐκείνων. Οἱ ἀγῶνες τοῦ οὐ μόνον δὲν ἀπέδωσαν μάταιοι καὶ παρὰ προσδοκίαν ἀπέδωσαν αὐτῷ ἀγλαοὺς καρπούς. Συνετάξαστο δὲ τὴν ἀνὰ χεῖρας ἱστορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν βλέπει τις, καὶ τὴν φιλοπονίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς κρίσεώς του...». Κρίνοντας μὲ ὑπερβολικὴ εὐμένεια τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τὸ θεωρεῖ «ὡς πολύτιμον κειμήλιον τῆς ἐθνικῆς μας φιλολογίας» καὶ δείχνει νὰ πιστεύει ὅτι μὲ τὴν ἐκδόσῃ του θὰ χυθεῖ φῶς στὴ «σκοτεινότεραν σελίδα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας». ⁴

Οἱ ἐνθουσιώδεις κρίσεις τοῦ Σταματέλου, ποὺ δὲ μοιάζουν γιὰ ἀπλοὶ τύποι εὐγένειας, γεννοῦν τὴν ὑποψία μήπως τὸ χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μ' ἐκεῖνο ποὺ αὐτὸς εἶχε ὑπ' ὄψῃ του. Ὁ Σπ. Λάμπρος περιγράφοντας τὸν κώδικα μὲ τὰ κατάλοιπα τοῦ Σταματέλου δὲ δίστασε νὰ ταυτίσει τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀναφέρουν οἱ «Βιογραφικὲς σημειώσεις» μὲ τὸν κώδικα 1283 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. ⁵ Πραγματικά, ἀν ληφθεῖ ὑπ' ὄψῃ τὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὴ συγγραφή τοῦ κώδικα (1868) καὶ στὸ θάνατον τοῦ Χριστοφόρου (1869) καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ 1869 ὑποτίθεται πῶς θὰ ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τίς πανεπιστημιακὲς του ὑποχρεώσεις στὴ Λεϊψία, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι δὲν εἶναι πιθανὴ ἡ ὑπαρξὴ ἄλλου χειρογράφου· ἀλλὰ καὶ πάλι μιὰ δευτέρη φροντίδα γιὰ τὸ ἔργο, πραγματοποιημένη σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα, ποιητικὰ δὲ θὰ εἶχε νὰ παρουσιάσει οὐσιαστικὲς διαφορὰς: ἡ σύνδεση τῶν σκόρπιων παραγράφων ἢ ἡ ἀνάπτυξη ὀρισμένων τμημάτων, ποὺ ὑποδεικνύεται ἀπὸ μνημονικὰ σημειώματα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα στὰ περιθώρια τοῦ χειρογράφου, δὲν ὑπόσχονται τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴ βελτίωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ κειμένου καὶ τὴν ἀναλυτικώτερη διατύπωση τῶν συλλογισμῶν τοῦ συγγραφέα. Καὶ οἱ δυὸ περιπτώσεις δὲν ἔχουν σχέση μὲ ὅ,τι θ' ἀναζητοῦσε κανεὶς στὸ κείμενον αὐτό, τὴν ἀποθησαύριση δηλαδὴ ἀγνωστοῦ ὕλικου.

Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶς

4. Εἶναι περιεργὸ πῶς ὁ Σταματέλος δὲν πῆρε ἀκριβῆ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Κοιντὸ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του· ἔτσι γράφει ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸν Καρβασαρά, ἐνῶ ἦταν ἀπὸ τὴ Ζαβέρδα (πβ. [Μ. Κρίσπος], *Ἐλεγίον ἐπὶ τῷ θανάτῳ Χριστοφόρου Κοιντοῦ*, «Ἀλήθεια», ἔτ. Ε', φ. 796 (9.1.1869), σ. 4: «ὅσπερ φῶς γαίης Κουρήτιδος εἶναι Παλαίρω»)· ἀναφέρει ὡς ἔτος τοῦ θανάτου του τὸ 1872, ἐνῶ πέθανε τὸ 1869 (βλ. ἐφ. «Κλειώ», φ. 436 (25/6.11.1869), σ. 3β=Γ. Κρέμος, *Ἐπιστολαί... καὶ Ἡθικὴ Στιχογραφία Α. Κ. Βυζαντίου, Λεϊψία 1870*, σ. 36· «Ἀλήθεια», ἔτ. Ε', φ. 1005 (1.11.69), σ. 2). Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Β. Διάταγμα στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Φιλομαθῶν», ἔτ. 15 (1867), σ. 413.

5. Σπ. Λάμπρος, *Κατάλογος κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, «Νέος Ἑλληνομνήμων»*, 5 (1908), σ. 313.